

Gyermekélet Makón és környékén a XX. század első felében

I.

MARKOS GYÖNGYI

(Makó, József Attila Múzeum)

A múlt század vége óta a gyermek, a gyermekélet kutatott területe a néprajztudománynak.¹ A Dél-Alföldön Kálmány Lajos, Kovács János, Bálint Sándor² kutatásain túl elsősorban az emberélet első fordulója, a születés körüli szokások keltették fel a kutatók érdeklődését.³ A gyermekek életében jelentős szerepet játszó játékról is sok tanulmány jelent meg vidékünkéről.⁴ A gyermekvilág tágabb területének vizsgálatát több kutató is végezte.⁵

A kisgyermek nevelésével kapcsolatos szokások első részét: a kisgyermek gondozását (étkezés, alvás, tisztálkodás, öltözködés) és a nevelési elveket a Dél-Alföld szűkebb területén, Makón és környékén (Apátfalván, Maroslelén, Földeákon és Csanádpalotán) mutatjuk be.⁶

* * *

A sok gyermek a hagyományos paraszti társadalomban természetes volt. Vidékünkön is ismert volt a mondás: „**Ha Isten báránykát ad, legelőt is ad**”. A múlt század végén és a század elején a családonkénti átlagos gyermekszám 8–10 volt. Makón a két világháború között, a környező falvakban a II. világháború után vált általánossá a kevesebb gyermek egy-egy családban.

¹ A teljesség igénye nélkül: Gönczi Ferenc 1937., Kresz Mária 1944., 1949., Gazda Klára 1980., Kapros Márta 1986., Fügedi Márta 1988.

² Kovács János 1901., Kálmány Lajos 1971., Bálint Sándor 1980.

³ Belovai Sándor 1948., Ferenczi Imre 1977., Juhász Antal 1978., Kiss Lajos 1919., ifj. Lele József 1987., Markos Gyöngyi 1986.

⁴ 1974-ig vö. Felföldi László, majd Bálint Sándor 1980., Bárkányi Ildikó 1990., Felföldi László 1984., Kiss Mária é. n.

⁵ Bárkányi Ildikó 1992., Filep Antal 1971., Kiss Lajos 1981., T. Knotik Márta 1971., Markos Gyöngyi 1992., Nagy Gyula 1975. 345–348, 354–357.

⁶ A sajtó gyűjtésemen kívül fölhasználtam a József Attila Múzeum és a Móra Ferenc Múzeum (későbbiekben JAM a ill. MFM NA jelzettel) anyagát. Külön ki kell emelni Pánczél Józsefné: Gyermeknevelés a század elején (MFM NA 715–79) ill. Szigeti György: A kisgyermekkor hagyományai Apátfalván (MFM NA 906–85) c. dolgozatokat.

A gyermekek gondozása, nevelése az anya feladata volt a múlt század végén is, ebben a században is. Míg több generáció élt együtt, a nevelés folyamatában, a hagyományok őrzésében kiemelkedő szerepe volt a nagymamának. A nevelés elvei, legfontosabb szempontjai nem előre meghatározottak voltak. Tudatos és pontos volt a cél: a családból örökölt értékrend érvényesült a következő generáció életében is. A múlt század végén, a század elején vidékünkön is általános lehetett az a szigor a családi életben, amelyről Nagy Olga a következőképpen ír: „A parasztcsalád nevelési módszerében legszembetűnőbb az a minden engedékenységet kizáró szigor, mely igen egyszerű és egyben hatásos. A paraszty gyermek pontos utasításokat kapott, de megkapta hozzá a megfelelő végrehajtási utasítást is, és tudta, hogy a feladat nem teljesítése esetén kijár a büntetés... A szigor tudatos volt.”⁷ Az ilyen jellegű szigor és tekintélytisztelet térségünkben a századforduló után csak nyomokban, töredékekben lelhető föl. Szerepet játszott ebben a régi, hagyományos család felbomlása, a gyermekszám csökkenése. Bár vidékünkön nem volt általános az egykézés, de a városi lakosság körében, különösen a vagyonosabbaknál a tendencia megfigyelhető volt.⁸

A kisgyermek gondozása

Az 1–6 év közötti gyerekek önálló korosztályt alkotnak. Elnevezése kisgyermek („**gyerök**”, aki csak fiút jelent), kislány. Apátfalván régebben **ubonyosok**, **aprószentek**, később **kicsik**, **kisgyerekek**, **apróság** volt a nevük.

A gyermek élete 3 éves korig a családon belül zajlott le, „részére a társadalom egyelőre csak a családi keret volt.”⁹ Itt szerezték első ismereteiket. A szülők, nagyszülők, testvérek vezették be a mindennapos tevékenységbe. Ebbe születik, ebbe nevelődik bele. „Amikor azt mondjuk, hogy beleszülettünk egy adott és egy elődeink által megteremtett kultúrába és életmódba, hogy azt elsajátítva alakítsuk és megváltoztassuk, tudjuk, hogy ez a beleszületés és elsajátítás először és meghatározó módon a családot jelenti.”¹⁰ – olvashatjuk H. Sas Judit szociológiai tanulmányában. Ebben a korban a legfontosabb az anya szerepe. A nagyobb gyerekek felelősségtudattal látták el a rájuk bízott kistestvér felügyeletét, így az anya zavartalanul végezhetette munkáját.

⁷ Nagy Olga 1989. 89.

⁸ Joó Imre. 1931. 7.

⁹ Tárkány Szücs Ernő 1981. 162.

¹⁰ H. Sas Judit: Életmód és család. Idézi Nagy Olga uo. 37.

Étkezés

„A kisdedet az Anyja rendszeresen Esztendeig szoptatja: ha nem közbe kapatják az ételre, elsőbenn is annak az ételnek a levéből advánn neki mellyet a Kereszt Anyák küldenek. Az utánn pedig téjjel pépet főznek neki lisztből, vagy pedig tejjes kenyeret adnak enni. Ez okozza osztánn a sok gillsztás gyermeket, kik el sáppadván elfonnyadván 2-3 esztendős korokbann elhalnak”¹¹ – írja a XIX. sz. első feléről Kiss Bálint szentesi lelkész. A szopásról a rendes ételre való átállás alapelvében még egy évszázad múlva is hasonlóan történt. Makón és a környékbeli falvakban, társadalmi különbség nélkül **„a pici gyereket úgy etették, hogy a szülő megrágtá (az ételt) a szájában, oszt tömte a gyerekebe... ecsócsálta.”** Földeákon ismert a mondás **„Csócsa baba, nyeli dajka”**.¹² Később ölbe ültetve kistányérból kiskanállal etették a kisgyermeket. Rövid ideig tartott a pépes ételek (darástej, tejestarhonya, krumpli, rántott leves stb.) fogyasztása, mielőbb a felnőttekével azonos kosztra és önállóságra szoktatták a kisgyermeket. Az étkezések rendje a felnőttekével egyező volt. Először a felnőtt férfiak kaptak az ételből, utána következtek a gyerekek. A már önállóan étkezni tudó gyermeknek nem volt szabad a felnőttek asztalához ülni. Általában külön, kerek vagy négyszögletes asztal mellett, kis sámlin vagy támlás széken ülve fogyasztották el a gyerekek az ételt. Ezen kívül Makón, Apátfalván, Csanádpalotán, Kövegyen is szokás volt a kemencepadkán, kuckóban esetleg küszöbön ülve is enni. A többgyermekes szegénycsaládoknál földre terített pokrócon étkeztették a gyermekeket.

Makón az iskola befejezése után, másutt felnőtté válás küszöbén, a felnőttekével azonos munkavégzéssel lettek jogosultak a felnőttek asztalához ülni. A középkorban még általános tából evés Apátfalván néhány családnál, Csanádpalotán tanyaiaknál még az 1920-as években szórványosan élt. Asztalos P. Kálmán így emlékezik vissza e szokásra: **„Mi nagyobbacska gyerekek egy kisebb asztal köré telepedtünk s mint a felnőttek, közös edényből ettünk. Persze, az egy-két éves kicsik ilyenkor ne lábatlankodjanak, állóba kerültek.”**¹³ **„Még kisebbek vótak, akkor vót nekik olyan kis asztaljuk, hozzá kis sámliszékök, azok akkor ott öttek.”** (Imre Lajosné, Makó).

„Mikó nagybátyámékhon kimöntünk, azok meg tizenégyen vótak, mink meg nyócan. Lent a földön, cseréptányérba rakták a kenyeret apámék, oszt hun kézzel, hun marokkal, így öttük aszt a kenyeret. Meg a tejet. Olyan örömmel.” (Balla Imre, Maroslele).

¹¹ Filep Antal 1971. 127.

¹² Sípos Erzsébet. 1982. 30.

¹³ József Attila Múzeum Adattára (a továbbiakban JAM A.) 312-74.

A hagyományos étkezési rend Makón már a századfordulóra fölbomlott. A sokgyermekes szegénycsaládoknál a huszas évekig megmaradt. Az apátfalvi változások folyamatát és okait – Szigeti György szavait idézve – térségünkre általánosíthatjuk. „Ahol a nagy asztalnál az apa volt a családfő, mert a nagyapa már nem élt, vagy mert máshol lakott, ott a módosabb helyen a gyereket, ha csak egy volt, a nagy asztalhoz ültették, de ha magát jól bíró nagyapa is ült az asztalnál, akkor neki a tekintélye ezt nem engedte meg. Akkor még azt mondta az öregapa: **»Maj' ha kaszálni tucc fiacskám, akkó úhecc az asztalhon!«**”¹⁴

A közös tálból evés szokásának felbomlása után a gyerekek kaptak cserépet, majd zománcozott tálkát, bögrét. Már a kisgyermeknek is feladata volt vigyázni az edényeikre.

Az étkezések előtt és után a felnőttek és a gyermekek imát is mondtak: **„Édes Jézus (Jövel Jézus) légy vendégünk, áldd meg, amit adtál nekünk”, ill. „Aki ételt italt adott, annak neve legyen áldott. Ámen.”** – voltak a legismertebb gyermeki imák.

Az étkezések gyakoriságában és az ételek minőségében a család gazdasági helyzetéből adódott eltérés. Általában elmondhatjuk, hogy a kisgyermekek ugyanazt a kosztot kapták, mint a felnőttek. A különbség annyi volt, hogy a gyermekek több tejterméket fogyasztottak. A fő étkezések közötti **„kenyerezést”** általánosan mondhatjuk (Apátfalván **„túrús”,** tejfölös, Csanádpalotán zsíros, lekváros volt a kedvelt.) A szegényparaszt családok életmódja nem engedte meg, hogy a gyerekekkel kivételt tegyenek. Nagygazda szülők, módosabbak is arra szoktatták gyermekeiket, hogy ne válogassanak, mindent egyenek meg. Becsülnék az ételt, az élelmet, különösen a kenyeret. Evés közben vigyáztak a feleslegre, ne szürcsöljenek. A rosszul evő gyereket Apátfalván így biztatták: **„Égyé' te kákabélú, mē' nem lész belüled katona!”** vagy **„Égyé' te nyévászta, me' bēngás maracc”**.¹⁵

A gyermekeknek kedveskedtek különféle süteménnyel: mézes süteménnyel, később piskótaféllel. Csanádpalotán például kenyérsütés-kor lángost, kiscipót, kalácssütés-kor egy-egy fonott kalácsból csirke formát sütöttek a kicsiknek.¹⁶

Alvás

Mint általában a parasztcsaládoknál, térségünkben is egységes kép bontakozik ki a kisgyermekek fekvőhelyére vonatkozóan. Egy-két éves korától bölcső a gyermek alvóhelye. (Szegényebb helyeken a teknő, módosabb családoknál a vessző babakocsi.)¹⁷ A bölcsőből kikerült kisgyer-

¹⁴ Szigeti György MFM NA 900–85.

¹⁵ Szigeti György MFM NA 900–85.

¹⁶ Pánczél Józsefné. MFM NA 758–80.

¹⁷ Részletesebben vö. Markos Gyöngyi 1986.

mek helye a XX. sz. elejéig a kuckó és a vacok. „Lakó helyek a gyermekeknek télen általában a padka és a ktkó, innen ezt a szegény háznál tseléd háznak nevezik. Ha valamelyik gyermek ezenn kívül a házbann őgyeleg ezzel utasítódik rendes helyére „padkára gyermek”.¹⁸ A **vacok** a kemencepadka és az ágy végéhez deszkából házilag készített alvóhely, amelyen nagyobb gyerekek éjjel, kisebbek nappal is pihentek. A deszkára egy szalmazsákot (**trózsákot**) tettek, azt letakarták rongypokróccal. Nappal kiváló játszóhely is volt.

Sokgyermekes családban a gyermekek számára készítettek négy ke-reken guruló alacsony ágyat. Alja és vége deszkából volt. Makón **tolí** vagy **tolíágy**, Apátfalván, Csanádpalotán és Kövegyen **toló** volt a neve. Nappalra az ágy alá gurították, este lefekvéskor kihúzták a szoba közepére. Több gyermek is elfért rajta. „**A pislákoló mécses világosságánál kihuzigálták az ágyak alól a tolóágyakat (rekamier elődjét) és az itt-ott elaludt gyerekeket, ha addig valaki belé nem rakta, a tolóba fektették, majd az asszonyok megvackoltak (ágyat vetettek) és két-három család egy szobában lefeküdt aludni. Míg a felnőttek ágyban, a nagyobb gyerekek tolóban aludtak, addig a kicsinyeket bócsőbe fektették és ha kellett, mert valamiért sírtak, akkor ringatták.**” – emlékezik vissza a csanádpalotai Asztalos P. Kálmán.¹⁹

Gyerekeknek általában lepedőt nem tettek. Hálóruhát maga az anya készített nekik. Szegény családoknál az alsó ruhájukból vagy a nappal hordottakban (**subony**) aludtak, sokszor egész héten ugyanabban. Külön takarójuk nem volt, a felnőttek ruhája, vastag kabátja került a gyermek-re.

Este lefekvéskor imádkoztak a gyerekek, amire az anya vagy a nagymama tanította őket. Általánosan ismert esti imák voltak:

„Én istenem, jó istenem
Becsukódik már a szemem,
De a tied nyitva atyám,
Amíg alszom vigyázz reám!
Vigyázz kedves szüleimre,
Meg az én jó testvéremre,
Mikor a nap újra felkel,
Csókolhassuk egymást reggel.
Ámen.”

„Én lefekszem kiságyamba
Mint úrjézus koporsóba.”

¹⁸ Filep Antal 1971. 128.

¹⁹ Asztalos P. Kálmán JAM A 312–74.

Tisztálkodás

A kisgyermeket anyja hetente egyszer a család szokásától függően szombaton vagy vasárnap este fürdette, tetőtől talpig megmosdatta. Ilyenkor cseréltek alsó és felsőruhát is. A fürdetés a konyhában (Földeák, Apátfalva) vagy a szobában (Apátfalva, Csanádpalota, Makó) történt fa mosóteknőben háziszappannal. Több családnál használtak csak mosakodásra ún. **kisteknyőt**. A gyerekek egymás után, esetleg ketten együtt fürödtek. A heti egyszeri tisztálkodáshoz tartozott a hajmosás is. A hat éven felüli gyerekek fürdetése (fürdése) még ennél is ritkább volt.

Nap közben, ha a gyerek maszatos (Apátfalván **macatos**, Földeákon, Csanádpalotán **morcos**) volt, az édesanyja vagy a nagyanyja (Apátfalván **szüle** vagy **dajkája**, Makón **dajkája**) a „szájából eresztett vízzel” mosta le a gyermek arcát és a köténye sarkába megtörölgette. Máskor a kötény sarkát vizezte be, s a másik, száraz oldallal „**tisztálta le**”.

Nyáron a mosakodás és a tisztálkodás az udvaron a vályúnál történt. Esténként az arc, kéz és a láb mosása kötelező volt mind a kisebb, mind a nagyobb gyerekek számára. A kisebbek szülői vagy testvéri segítséggel, az öt-hat évesek már önállóan végezték el ezeket a műveleteket.

„**Vasárnap vót a tisztálkodás. Hát mondjuk a gyereköket mög-fürdette az anyám majdnem minden este. Vót az a nagy mosóteknő, oszt abba. Nem vót akkor még fürdőkád ilyen helyt, mint most. Meg fürdőszoba. Betötték ide a konyhába a nagyteknőt osztán vizet bele**”. (Vízhányó Mihály, Földeák).

„**Arra is emlékszem nem tudom, mekkora lány vótam, nem nagy, mostuk este a lábunkat a vájúnál. Este feküdni, vittük a bocskort vagy papucsot, rongyot ki a kúthon lábat mosni**.” (Kúsz Ferencné, Makó).

A fogak ápolására nem szoktatták a kisgyermeket.

A kisgyermek haját először egy éves korában vágták le. Apátfalván úgy tartották, ha előbb vágják le, nem nő ki. Három éves korukig kislánynoknak és kisfiúknak is „**fésűbe fogva**” az anya vágta le. Térségünkben mindenütt igyekeztek minél hamarabb befonni a kislányok haját, amikor elég sűrűnek találták, nem vágták tovább, összekötötték. Igazi copfos hajviselet csak iskolás korra alakult ki.

Öltözködés

A kisgyermek öltözködésére akár a városban, akár falun vagy tanyán, nem sok gondot fordítottak. A század elejéig egységesnek tűnik a kisgyermek öltözete. Öt-hat éves koráig a fiú és lánygyermek

ugyanazt viselték, apátfalvi szóhasználatlaltal „**egy szőrbe**”²⁰ jártak. Ez az **ubony** vagy **zubony** volt. (Mindkét elnevezést használták.) A század első évtizedeiben Makón már városias öltözetük volt a gyerekeknek. Kislányoknak ruha, ill. szoknya-blúz, ktsftúknak ing és fekete klott nadrág. Apátfalván, Földeákon, Csanádpalotán a változás a huszas, harmincas években következett be. A kisgyermek nevelésében az öltözködés területén mutathatók ki társadalmi különbségek. A nagygazdák, a jobb módúak hamarabb vettek vagy csináltattak gyermeküknek modernebb és több ruhát, mint a szegényebb családok.

„**Kinek mennyi volt a jövedelme. Volt, ahol szép ruhát vettek, a másíknak mög nem vettek olyan hamar, mert nem tellett.**” (Makó, JAM A).

„**Nöttek, akkor mán kis szoknya vót. Ami akkor vót szokás. Kicsi koráig, olyan három-négy éves koráig egyformába vótak. Asztán a kisgyerekök kaptak kis nadrágot, a lányok meg maradtak az ubonyba.**” (Kúsz Ferencné, Makó).

„**Még ojan négyéves vót (fia). Osztán még itten vót búcsú, aztán begyütt ide ú is. Fel vót szépen ötötztetve, sötétké matrózruha vót rajta, fehér zokni, meg sárga cipő, fehér kalap. De nagyon szép vót. A sógornóm aszonta, hogy innye erre meg amarra, az annyát annak a kölöknek, úgy néz ki, mint egy polgármestör fia. Ojan szép vót.**” (Katona Józsefné, Makó).

Az **ubony** legegyszerűbb formája egybeszabott, szoknyaszerűen végződő felsőruha. Az ünneplőset készítették szabottan, gallérosan, esetleg mandzsettával. Az évszaknak megfelelő vékonyabb vagy melegebb anyagból varrták. Anyaga lehetett karton, kékfestő, parget. Alá kisinget adtak. Csanádpalotán a gyermek két-három éves koráig a csecsemőinget használták. Ez hátul nyitott, egyenes szabású, csak a karöltöt szabták ki. Nyaka pertlivel kötődött. Ünnepre „**slingölt**” vagy csipke gallért varrtak rá, mellére „**zájmedlit**”. Később vállon gombolós ing került a ruha alá. Ez egybeszabott, oldalt alja bővült. Nyaka elől hátul kerek, ujjatlan, vállán összevarrták vagy gombbal nyílott. A „**pöndölyös gyereök**” elnevezés, amely Csanádpalotán²¹ és Földeákon²² ismert, a gyerekek nyári hosszúing viseletére utal. Makói használatára csak szórványos adataink vannak.

„**Mer akkor még nem vót úgy a kicsiknek ilyen ruhák készítve, mint most van. Akkor még mikor, meg mán mink is ógyelegtünk, mentünk, egy kis festő ubonyt varratott anyánk ránk. Olyan mintha fővönne egy ruhát. Hosszú ujjú, nyakas. Nem vót annak gombja, csak olyan bebúvós vót. Oszt akkó' csak avvót rajtunk, hátul**

²⁰ Szigeti György uo.

²¹ Pánczél Józsefné uo.

²² Sípos E. im. uo.

összecsavarta anyám, ha kakál a gyerek vagy valami, a ruhát ne piszkolja össze. Ugye mentünk, másztunk.” (Vízhányó Mihály, Földéak).

Fiúk-lányok téli ruházata volt a lábközt nyitott, hátul gombolódó **kezes-lábas bugyi**. (Innen a korosztály „**hátagombolós**” elnevezése. Ezt a ruhadarabot Csanádpalotán „**gyorstüzelőnek**” is nevezték. (Testhez simuló, hosszú kezű és lábú gyári termék. Tanyai gyerekek még iskolás korukban is használták. Ülepén való nyitottsága segített a gyerekeknek a „dolga” elvégzésében. Alatta inget hordtak. Előfordult, hogy kilógott az ing vége (néha a többi gyerek húzott is rajta). Ilyenkor csúfolták a gyereket: „**farkad van, farkad van**”.

A gyerekeknek két-három éves korukig télen-nyáron volt valami a fejükön. Amíg a csecsemőkori főköttő (kissapka) jó volt a fejükre, addig azt hordták. Később a kislányoknak kendőt kötöttek, a fiúknak meg sapkát vettek.

Télen a gyerekek helye a szobában a kuckóban volt. Házon kívülre a karonülő gyermeket nagykendőbe csomagolták, úgy vitték ki. A nagyobbak testvérük cipőjébe és kabátjába bújtak, ha ki kellett menniük. Az első igazi lábbelit a falvakban szinte mindenütt iskolás korban kapta a gyerek. Apátfalván **pacsni**, Csanádpalotán **csuszi**, Makón **mamusz** vagy **manó** volt a neve annak a kis vékony cipőnek, amit a szülő maga készített a gyermeknek téli, szobai használatra. Posztóból, rossz kalapból, vászonból volt a talpa, amit vagy pertlivel vagy felső résszel ellátva adtak a gyermek lábára. Szintén **mamusz** volt a neve Makón a kötött vagy horgolt kiscipőcskének is, amit szintén az anya vagy a nagyanya készített. Csanádpalotán patenktötésű harisnyát, **trimflit** húztak a gyerek lábára, amit a kezeslábasra fölhúztak. Ezt térden felül vászonból hasított ún. **trimflikötővel**, az I. világháború után ujjnyi széles gumival, **strupántlival** kötöttek meg.

Makón már a két világháború között vettek vagy csináltattak iskolás kor előtt is fűzős cipőt vagy szandált, esetleg a fiúknak csizmát. Amelyik kisfiúnak csizmája volt, az már nagyon büszke volt magára. A csizmához kalap illett.

A gyermekek, mint a felnőttek tavasztól őszi mezítláb jártak. Bálint Sándortól tudjuk: „Népünk valamikor kora tavasztól késő őszi hétköznap, munkaközben alig hordott lábbelit... Amikor a fagy márciusban enged, és a napnak már kezd ereje lenni, a gyerekek mindjárt mezítláb szaladoznak. A mezítlábaskodás mégis Szent György napja után válik általánossá. Eleinte még a hűvös reggeleken, hideg harmatban felhúzzák a lábbelit, de alig várják, hogy le vessék. Így járnak egész nyáron, sőt tovább Szent Mihályig, gyerekek még októberben is... Őszi fordulván az idő, a reggelek már hűvösek, a hideg dér csípi a lábat. A pásztorgyerekek, de felnőttek is lábbelit húznak. Amikor azonban az idő kissé fölmelegedik, a szép őszi napsütésben mindjárt mezítláb kíván-

koznak járni...”²³ Ugyanerről a témáról Apátfalváról Szigeti György így ír: „Tavasztól őszig tehát mezítláb jártak a gyerekek. Mondtuk is egymásnak, mikor a tallón a libákat őriztük: **„Húzzad a lábad, maj’ nem szúr a talló! Húsztuk is a lábunkat oszt mēntünk. Azé’ csak összeszürkátá a talló. Csupa sebēs vót a vékonya a talpunknak. Csupa ripacs meg sallang vót. A búr fōszakadozott oszt kisēbēsēdēt. Nem vót lábbelink a tallón. Ott iparkottunk menni, ahun nagyobb vót a talló oszt jobban dūt, mert ahogy a kasza vágta, a rendnek a két széle magasabb vót. Akinek cipője vót, az Szen’ Mihály napján cipőbe mehetett a búcsúra, de akinek nem vót, az oda is mezítláb ment. Fótos vót a legtöbb gyerek cipője, a tehetősebb szülők gyerekeié is.”** Templomba is mezítláb mentek jó időben kisebb gyerekek, csak akkor amikor nagyobbak voltak (10 év körüli iskolások), akkor kaptak a lányok papucsot, a fiúk meg szandárt (szandált).²⁴

A kislányok kötényviselése nem egyértelmű. Múzeumunk fotógyűjteményében már két-három éves gyerekeket ubonyban és kötényben látnunk lefényképezve. Szóbeli közlések alapján ez elvétve fordult elő. Feltételezhetően ünnepi alkalmakra öltöztették a kislányokat köténybe, amely később mindennapos és ünnepi viseletté vált.

Nevelés

„A kisgyermek fejlődése ütemében sorozatosan és folyamatosan sajátítja el azt a tudást, azokat az erkölcsi értékítéleteket, amelyekre felnőtt korában majd szüksége lesz. A mainál sokkal nyíltabb társadalmi viszonyok között a kisebb és nagyobb események kellően értékelve mindenki előtt ismertté váltak, beszéltek róluk, hallották, látták a problémák megoldásait és a kisgyerekek ezeket agyukban, tudatukban elraktározták.”²⁵ A gyerekek a családban szerezték első ismereteiket. A szülők tisztességes, becsületes, dolgozó embert szerettek volna nevelni. Paraszttársadalomban a munka volt az elsődleges. A kicsi gyereket is hamar dolgozóra fogták a házban és a ház körül. Az anya a napi feladatok ellátása, a ház körüli teendők, a főzés mellett nem sokat tudott külön a gyerekekkel foglalkozni. A nevelésben a már említett szigor ugyan enyhült, de a gyereket feltétlen engedelmességre, szófogadásra nevelték. A felnőttestisztelni kellett külön magyarázat nélkül. Az ehhez vezető út és módszerek különbözőek lehettek. Sok helyen elég volt a ránézés, erősebb szó, másutt a testi fenyítést alkalmazták. A mai **„szabadnevelést”** külön rossz szemmel nézte az idősebb nemzedék, utalva az értékrend megváltozására. **„Kis vesszővel, amit fölkaptam (fegyelmézett), nem vót rá**

²³ Bálint Sándor 1977. 271.

²⁴ Szigeti György uo.

²⁵ Tárkány Szücs Ernő uo. 780–781.

szükség. Ők tudták azt, hogy szóval mondom szépen. Ha visszamotoyogtak, mint a gyerök, akkor másodszor mán rákiáltottam, akkor mán mentek. akkor mán tudták, hogy annak a másik vége mán summi lesz. Aztán, nem kellett azokat megverni, hogy nem fogadtak szót, én mondom. Nem vótak rosszak, na. Nem mondhatom aztat, mint most, hogy akármi, mintha nem is mondtak vóna semmit, ugyanúgy rosszalkodtak. Ha nem szabad vót nekik, akkor tudták azt, hogy nem szabad, na. Míkor mán idekergetett a víz, akkor a körösztfiamnak a kisfia, ott vót átal hagymájuk, kigyütt. Aszongya neki, eredj át, kiabálj körösztanyádnak, hogy köll-e vendég. Még akkor nem járt iskolába a kisfiú. Jön oszt be a kölök, ojan jó beszédes vót. Míkor beér a járóvégin, akkor kiabált: 'körösztanyám, körösztanyám' 'Mi bajod?' 'Köll-e a vendég?' 'Köll, csak gyere!' Az szeretett, begyütt. Aztán míkor az apjáékat eccer beveri az eső hozzám a hagymábul, aszongya az apja: 'körösztanyám, hogy viselkedik a gyerök' Aszondom neki: 'Én nem tudom, hogy nevelíték. Ennek ojan mindegy, hogy szépen mondom vagy rákiáltok, ez figyelmen kívül hagy mindönt. 'Aszongya: 'mongya Juliskának!' A feleségit úgy hitták. 'Az van otthon vele'. Gondolom, az mindig kiabált rá, oszt ú azt szokta meg, hogy mindig kiabál." (Grúber Péterné, Makó) „Nem úgy neveltek akkor, mint most. Hanem hát szigorúan. Be köllött tartani, amit montak, nem hogyhát 'nemcsinálom', 'nemmék' meg mit tudom én, mi. Hanem hát szót köllött fogadni, mindenkinek. Még hogyha bántottuk egymást, akkor meg kikapunk. Az nem, akit bántottunk, hanem amejönk bántotta. Az akkor osztán kikapott. Osztánhát leszoktunk rúla, hogy nem martuk egymást.” (Katona Józsefné, Makó)

A gyermek rakoncátlanságát, élenkségét életkori sajátosságnak tartották. A mértéktartásra vigyáztak. „Nem lehet a gyerekre ráhagyni mindent, hogy úgy csinálja, ahogy akarja. Mer akkor nem tart a szüleitül” – véleményezték az idősebbek. Általános volt a testi fenyítés. Leggyakrabban pofont kapott a gyermek, vagy a fenekére vágta. Előfordult, hogy vesszót vagy nadrágszíjat vettek kézbe a szülők és azal verték meg.

A fegyelmezésbe az apa ritkán szólt bele, ezért az apai büntetés mindig komolyabbnak számított. Legtöbbször féltek a gyerekek az apjuktól.

A verésen kívül sarokba állították vagy térdepeltették a gyermeket. Súlyosabb vétség esetén kukoricára térdepeltettek. Más esetben büntetésből nem mehetett a gyermek az udvarra vagy nem vitték el valahova. Ha verekedés vagy veszekedés miatt kellett büntetni a gyerekeket, legtöbbször kikapott mind a kettő vagy három, s felelősségre vonták a legidősebbet.

A káromkodást, a csúnya beszédet szigorúan büntették, különösen azokban a családokban, ahol nem volt szokás a trágár beszéd.

Voltak szülők, akik a rossz gyerekeket szidással fegyelmezték, mások csak ijesztgették: „**Jön a rossz bácsi.**”, „**Elvisz a zsidó.**”, „**Elvisz a mumus.**”

Ha a kisgyermek szomorkodott, elesett, akkor szép szóval vigasztalták. Kisebb gyermekeket a bajt okozó tárgy „büntetésével” vidították föl. Ha valamilyen munkát vagy feladatot jól végzett el a gyermek, dicséret illette.

A szülői házban tanulták meg a kisgyermek az alapvető ismereteket a családról, környezetükről, viselkedésről. A felnőttek egymást figyelmeztették, ha beszélgetés közben nem gyermekfűlnek való témát említettek: „**Vigyázzatok me' gèrènda van a házba!**” (Apátfalva) vagy „**Zsindely van a háztetòn**” (Makó). A felnőttek beszédébe, beszélgetésébe nem volt szabad beleszólni. Földeákon ezt így indokolták: „Mert még a tojáshaj az orrán van.”²⁶ „**Hát, ezèlòtt a gyèròkòk nem tudtak àm mindònt, csak amit mògsejtettünk, úgy lopva. Nekòm az vòt parancsba adva: ha èdòsanyàm beszél valakivel, tünjek. Nem szabad hallgatni a szòt, mer a gyèròk viszi egyik hejrül a másik hejre, nem csinálunk pletykát. Hát ugye, a gyèròkòket elkùtték, vagy ha tòbben beszélgettek, az asszonyok tòbben beszélgettek az utcàn, nem vòt szabad odamònni. Nem úgy, mint most, hogy még bele is szòl a gyèròk. Èdòsanyàm ezt nem engedte mòg.**” (Böngyik Istvánné, Makó)

Ha a szomszédok, rokonok vagy ismerősök kérdezték a gyermekeket, illően kellett rá válaszolni. A falusi gyermekek és felnőttek viszonyáról szemléletes képet olvashatunk Sziget György tanulmányában: „A járókelőknek az utcán jászadozó gyerekekhez sokszor volt egy-egy kedves szavuk... Az idősebbek között is voltak, akik jobban szerették a gyerekeket és az olyan felnőttek meg is álltak '**beszélgetni**', tréfálkozni velük. Megcsipkedték, játszottak velük, kíváncsiak voltak, hogy hogyan viselkedik...”

A kicsiktől az idegenek rendszerint a következőket kérdezték: '**Ki fija (lánya) vagy? – Hogy híjnak? Hán testvéred van?**' Ezt az utóbbit már nemigen tudták, ahol sokan voltak a gyerekek. A kérdező felnőttek kíváncsiak voltak, hogy milyen bátor, milyen beszédes a kisgyerek. A kicsik észjárását meg az elevenségét (életrevalóságát) figyelték...

A kisgyereket sokszor biztatták különböző szereplésre: táncolásra, danolásra, verselésre, füttyülésre stb. Büszke volt az a fiú, aki már egy kicsit füttyülni is tudott. A kislánynak viszont nem illett füttyülni. Azt mondták neki: '**Nè füttyűj me' sír a Mária!**' Mások ugrasztották a kisfi-

²⁶ Sípos Erzsébet uo. 38.

út, hogy a másíknak adjon egy pofont. Így: **'Nézzük mēkkora pofont tudsz adni, mījen bátor, mījen erős vagy?'**...

Ha valami mutatvány jól jött elő a gyereknél, akkor további produkci-óra bízatták, hogy az önbizalmát növeljék. Egyre mondták neki: **'Azt a kutyafáját, de érti a mógygát!'**Nemcsak a fiúkat, hanem a lányokat is unszolták. Így: **'Nézd csak, mit tud a mi lányunk!'**

Nem maradt szó nélkül ha a gyerek megnevettette a környezetét. Ilyenkor mondták: **'Hú de nagy hóhányó (nagy huncut, nagy kópé, nagy hintás) lesz ebbú' ja legénybú'**²⁷

A kisgyermeket vásárba nem vitték. A vásárból a szülők vásárfiával kedveskedtek gyermeküknek (apró szemű cukorka, mézeskalács, kis faló vagy kiskocsi). Névnapot, születésnapot nem ünnepeltek, még a nagyobb gyerekeknek sem. Ajándékot leginkább karácsonyra kaptak, de ez is igen csekély volt.

Templomba, lakodalomba és egyéb társas összejövetelre sem vitték el a kisgyermeket. Kivétel ez alól a legközelebbi rokonok esetében volt (lakodalom, keresztelő, névnap), ahol az egész család együtt volt. Így a kisgyermek felügyelete nem lehetett biztosítva. Ha sok gyerek volt a családban, külön asztalnál terítettek a gyermekeknek. Egyébként a szülők mellett volt a helyük. Téli estéken, ha szomszédolni ment a család, a nagyobbacska gyermeket nem vitték magukkal.

Családonként változott, hogy a disznóvágásba, disznótorba elvitték-e az apróbb gyermekeket. A saját disznóölés mindenképpen fontos téli esemény volt a gyermekek számára. A 4-5 éves gyermekek már segítséget is jelentettek. „A disznóvágás különösen nagy élmény volt, amit az is fokozott, hogy akkor még szalmával pörzsöltek. A gyerekeknek kellett tartani a kistüzet. Kaparás közben, ahol még kevés volt a pörzsölés, egy villányi szalmát a kistüznél gyújtotak meg. A nagyobbacska gyerekek már a szalmáskaskát is megtömték és kivonszolták. A kis Feri nagyon boldog volt, ha a böllér megengedte, hogy a disznó farkát megkaparhassa. Amikor már fehérre volt mosva, vihette a bicskát, és kanyarítottak a gyerekek egy darabot a hízó füléből.”²⁸

A kisgyermek élete, látásmódja a szűkebb családi környezeten keresztül fokozatosan tágult. A 4-5 éves gyermek már jól tájékozott, ismerte a falu (városrész) környező házait, lakóit, a legfontosabb viselkedési normákat. A nagyobb gyermek életében a családi nevelés hatása továbbra is elsődleges, de nem egyetlen tényező lesz.²⁹

* * *

²⁷ Szigeti György uo. 38.

²⁸ Tóth Ferenc 1986. 8.

²⁹ A dolgozat következő része a kisgyermek és játék, ill. a kisgyermek és munka témaköröket dolgozza föl.

Adatközlők:

Balla Imre, Maroslele sz. 1895. rk., Bálint Gyuláné, Földeák sz. 1912. rk., Böngyik Istvánné, Makó sz. 1907. rk., Csendes Mihályné, Apátfalva sz. 1912. rk., Diós Imréné, Makó sz. 1893. ref., Grüber Péterné, Makó sz. 1898. rk., Imre Györgyné, Apátfalva sz. 1903. rk., Imre Lajosné, Makó sz. 1903. ref., Joó Antalné, Makó sz. 1912. ref., (Nové) Kardos Imréné, Apátfalva sz. 1910. rk., Katona Józsefné, Makó sz. 1894. rk., Kulcsár Jánosné, Makó sz. 1898. rk., Kúsz Ferencné, Makó sz. 1892. ref., Széll Andrásné, Maroslele sz. 1925. rk., Szilágyi Imréné, Makó sz. 1906. ref., Vincze Jánosné, Makó sz. 1899. rk., Vízhányó Mihályné, Földeák sz. 1897. rk.

IRODALOM

Bálint Sándor

1977 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete II. MFMÉ 1976/77-2. Szeged. 263-308.

1980 Az emberi élet hagyományvilága. In: A szögedi nemzet III. MFMÉ 1978/79-2. Szeged. 5-44.

Bárkányi Ildikó

1990 Paraszti játékszerek. In: Csongrád megye népművészete. Budapest 579-596.

1992 Gyermekélet a két világháború között. In: Mórahalom. A település földje és népe. Szerk. Juhász Antal. Szeged. 319-345.

Belovai Sándor

1946 Algyői népszokások. Alföldi Tudományos Gyűjtemény II. Szeged. 48-66.

Felföldi László

1974 A Csongrád megyei játékkutatás. Somogyi Könyvtári Műhely 1974. 3. 321-327.

1984 Hagyományos gyermekjátékok és táncok Deszken. In: Deszk története és néprajza. Szerk. Hegyi András. Szeged-Deszk. 851-907.

Ferenczi Imre

1977 Népi szokásrend Szőregen. In: Szőreg és népe. Szerk. Hegyi András. Szeged. 251-324.

Filep Antal

1971 Szokásleírások a 18. és 19. századból. Népi kultúra – népi társadalom. V-VI. Budapest. 115-134.

Fügedi Márta

1988 A gyermek a matyó családban. Borsodi ktsmonográfiák. 29. Miskolc.

Gazda Klára

1980 Gyermekvilág Esztelneken. Bukarest.

Gönczi Ferenc

1937 Somogyi gyermek. Kaposvár.

Joó Imre

1931 Csanád-Arad-Torontál Vármegyék 10 évi népmozgalmi adatai. Csanád Vármegyei Könyvtár 21. Makó.

Juhász Antal

1978 Keresztelő, lakodalom, temetkezés. In: Sándorfalva népelete. Szerk. Id. Juhász Antal. 326-327.

Katona Imre

1992 Az emberi élet első szakaszának néprajza. Budapest.

Kapros Márta

1986 A születés szokásai és hiedelme az Ipoly mentén. Debrecen.

- Kálmány Lajos**
1971 Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. In: *Az ősi magyar hitvilág*. Szerk. Diószegi Vilmos. Budapest. 319–338.
- Kiss Lajos**
1919 A szüléssel, keresztelessel és felneveléssel járó szokások, babonások, hiedelmek Hódmezővásárhelyről. *Ethnographia* XXX. 84–91.
1981 A szegény ember élete I–II. Budapest.
- Kiss Márta Hortenzia**
É. n. Gyermekjátékok. In: *Kisszombor története*. Csanád Vármegyei Könyvtár 35. Makó. 149–163.
- T. Knottik Márta–U. Varga Marianna**
1971 Ruházkodás, viseletek. In: *Tápé története és néprajza*. Tápé. 527–573.
- Kovács János**
1901 Szeged és népe. Szeged. 277–281.
- Kresz Márta**
1944 A gyermekkor és az ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban. *Ethnographia*. LV. 143–147.
1949 A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban. *Néprajzi tanulmányok*. Budapest. 53–93., 140–143.
- Ifj. Lele József**
1987 Születés, keresztelező. In: *Algyő és népe*. Szerk. Hegyi András. Szeged. 387–390.
- Markos Gyöngyi**
1986 A születés hagyományai Makón. *Folklór és Ethnographia*. 27. Debrecen.
1992 Makó kisgyermekkorai hagyányaiból. In: *Kultúra és tradíció*. I–II. Miskolc. 23–36.
- Nagy Gyula**
1975 Parasztelet a vásárhelyi pusztán. Békéscsaba. 345–348., 354–357.
- Nagy Olga**
1989 A törvény szorításában. Budapest. 89.
- Sípos Erzsébet**
1982 Szülőföldem, Földeák népelete. *A Makói Múzeum Füzetei*. 28. Makó. 15., 30., 38.
- Tárkány Szücs Ernő**
1985 Magyar jogi népszokások. Budapest. 162., 780–781.
- Tóth Ferenc**
1986 Erdel Ferenc, a makói diák. *A Makói Múzeum Füzetei*. 52. Makó. 8.

The Life of Children in the First Part of the 20th Century in Makó and its Neighbourhood

MARKOS, GYÖNGYI

The paper discusses the frame of everyday life of 1–6-year-old children and the ways of training them for good manners at Makó and its neighbourhood: at Apátfalva, Maroslele, Földeák, and Csanádapalota.

The introduction tells us about the main aim of education, and the family, which serves as the basic environment of the life and training of young children. The nursing of young children is divided into four smaller units.

The section on meals reports on the schedule of meals, and also on the aspect of education concerning meals. The paper takes into account the varieties and changes that originate in the financial conditions and composition of the family (eating from one plate, sitting at a table together with adults etc.). We can encounter a uniform picture concerning the

resting-place of young children: the cradle, then the den, the chair-bed are widely used resting places that were made according to the financial conditions of the family. After reporting on the washing of young children the paper discusses their clothing. Until the age of six not much care was taken of the clothing of young children, boys and girls wore "the same fur", which was called ubony or zubony ("jacket"). After 1900, and especially between the two world wars the clothing of boys and girls became different.

The education of children was the duty of their mother and grandmother. The spontaneous family education is illustrated by quotations of informants.

The rest of the paper is concerned with two other topics: young children and plays, and young children and work.

